

Analysis of “ISIS Discourse” in “The Bird Tattoo” Novel Based on Laclau and Mouffe’s Theory of Critical Discourse Analysis

Narges Ansari , Leila Sadegh Naghdeali

1. Corresponding Author, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: n.ansari@hum.ikiu.ac.ir

2. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: l_sadeghi64@yahoo.com

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
23, July, 2022

In Revised Form:
6, September, 2023

Accepted:
1, November, 2022

Published Online:
18, April, 2024

Abstract

It has been about a decade that the apparently Islamic government of Iraq and Syria known as “ISIS” has played a role in Iraq. By forming a government, ISIS has tried to reconstruct the society and promote its own special discourse. Since the rise of any movement and phenomenon is manifested in literary realism, which represents social truth and life, the effect of ISIS on literary fiction in Iraq, the target point of this movement’s activism, is considerable. The main purpose of this study is to identify the discourse elements of ISIS, define Nodal point, floating signifier, empty signifier, foregrounding and marginalization and determine the articulation of its discourse in “the Bird Tattoo” novel by “Dunya Mikhail” based on analytical-descriptive method and with reference to discourse analysis model by Laclau and Mouffe. This method has an immense capacity to define social-political phenomena. The results show that ISIS political basis which grounds in accepting “self” (foregrounding) and rejecting “other” (marginalizing Christians, Jews and Iraqi Yazidis) marginalizes every person, group or organization which is not in line with its ideology and accuses them of disobeying and rioting. ISIS is an ideological organization based on Takfiri thought and beliefs, and to fight this organization, besides face-to-face war, it’s thought system should be confronted. To realize central signifier of ISIS discourse, which is establishing “Islamic Caliphate”, floating signifier (Jihad, Takfir of “other”, Sharia and Hejira) helps its articulation so that the empty signifier of this discourse (establishing justice and equality, building dignity and dominating the world), which is also its metaphoric and mythicizing aspect, realizes.

Keywords: Critical Discourse Analysis, Laclau and Mouffe Theory, Signifier & Signified, Hegemony, ISIS, The Bird Tattoo, Dunya Mikhail.

Cite this: The Author(s): Ansari, N., Sadeghi Naghdeali, L.: 2024. Analysis of “ISIS Discourse” in “The Bird Tattoo” Novel based on Laclau and Mouffe’s Theory of Critical Discourse Analysis (Arabic Literature) (Scientific) Vol. 16, No. 1, Serial No. 39- Spring, (1-22)- DOI: [10.22059/jalit.2022.346172.612567](https://doi.org/10.22059/jalit.2022.346172.612567).

1. Introduction

Groups and movements that emerge within a society are a reflection of the power relations, politics, and culture of that society. Due to the influence of underlying societal phenomena on its superstructure, including literature, it seems quite reasonable and natural to seek a reflection of societal conditions and political and power relations in literature. Therefore, one of the ways to discover the discourse and power relations existing in society is to analyze various works, including literary texts, which are shaped by the influence of society and its various contexts. This is because there is a direct relationship between literature and political and social events that form the basis of literary creations. ISIS is also one of the groups and movements that emerged within the context of society and in part of the Middle Eastern geography, including Iraq.

Since the emergence of any current or phenomenon is reflected in realist literature, which represents social life and truth, the impact of ISIS on the narrative literature of Iraq, which was the focal point of this movement's activism, is remarkable. Militant and intellectual poets and writers such as Dunya Mikhail, an Iraqi poet and writer, in her two realist works "Fi Souq al-Sabaya" and "The Bird Tattoo", by depicting ISIS's crimes and symbolic violence in their oppression, devastation, the capture of Yazidi women and children and their sale in the slave market, the behind-the-scenes intrigues of regional and extra-regional powers supporting this terrorist group, and explains its beliefs, ideology, beliefs and discourse.

2. Literature Review

Several decades have passed since the introduction of discourse analysis into the field of linguistics, and numerous studies have been conducted in the form of books and articles in this area. In relation to discourse analysis based on Laclau and Mouffe's theory and its application in literary texts, research has been conducted that has often been done in poetic texts. Some examples include:

- Sedraei and Sadeghi (2018) in their article examined the contemporary political history of Iran in the collection of poems by Ahmad Shamloo based on the components of Laclau and Mouffe's theory and its connection with the nationalism of the society during the reign of Pahlavi II.
- Khorsha and Tohidi Far (2020), in their article, used the three components of myth, social imagination, and metaphorical aspect from the set of components of Laclau and Mouffe's theory to analyze and examine the poem "The Exit of al-Hussein's Head from the Treacherous Cities" by Qasim Haddad.
- Omidvar (2021), in her research, conducted a critical discourse analysis of the poems of Ahlam Nasr as the ISIS poet based on the concepts of central signifier, time slots, floating signifier, empty signifier, othering, highlighting and marginalizing, and metaphoricalization.

A closer look at the aforementioned backgrounds shows that no research has so far been conducted on the critical discourse analysis of ISIS based on the Laclau and Mouffe model in prose texts, especially the novel "Weshm al-Tayr", and this research addresses this issue for the first time.

The necessity and importance of the present research can be summarized in the following points:

1. Critical discourse analysis of the ISIS جريان, which in this novel details their meaning system, values, beliefs, and ideology, can help to more accurately identify their beliefs and thoughts.
2. A better understanding of the intellectual and ideological system and the Salafist beliefs embedded in the texts of this group in order to counter them can offer a more realistic position to political and social actors and thinkers in order to intellectually and practically engage with this group and their ideological system.
3. The present research examines the discourse of ISIS as an ideological and political movement based on the Laclau and Mouffe model, which is a theory that has been extended from the field of culture and philosophy to society and politics.

3. Materials and Methods

this research, based on the descriptive-analytical method, seeks to answer the following questions:

1. What are the discursive components of the ISIS group in the novel The Bird Tattoo based on the theory of "Laclau and Mouffe"?
2. How is the discourse of ISIS in the novel The Bird Tattoo as a literary text represented with political and ideological discourse?

4. Discussions and conclusion

This research examined the novel " The Bird Tattoo " from the perspective of critical discourse analysis based on Laclau and Mouffe's theory. The following results were obtained:

- This novel, which is categorized as a realist novel, effectively presents the discourse of ISIS and expresses the ideology of this group with numerous examples. In fact, the signs present in the novel are under the influence of the dominant sign systems of the society in which the novel is written. The themes used in the novel about the nature of the ISIS group and the description of its discourse are consistent with the components and concepts that this group has presented about itself in magazines and media.
- The political basis of ISIS, which is based on the acceptance of "self" (highlighting) and the rejection of "other" (marginalization of Christians, Jews, Iraqi Yazidis), marginalizes and accuses any individual, group, or organization that is not in line with their ideology of rebellion and disobedience. The ISIS organization is an ideological organization based on takfiri thought and beliefs that, in order to confront this organization, in addition to face-to-face war, we must also confront their ideological system.
- Membership in the terrorist group ISIS and enduring its internal pressures lead members to justify their violent actions as fair and to reach an incorrect understanding of reality.
- From the point of view of ISIS, the only way out of Muslims' problems is to establish the Islamic Caliphate only by its members and leaders and based on the ideologies of ISIS Islam and their promised ideal society. This group promises a utopia in which the Islamic worldview is based on true and purified Islam, and the only way to achieve it is through the use of the sword.
- In order to realize the central signifier of ISIS discourse, which is the establishment of the "Islamic Caliphate", floating signifiers (jihad, takfir of "other", sharia, hijrah) have helped to articulate it so that the empty signifier of this discourse (establishment of justice, equality and dignity and world domination), which is also its metaphorical and mythological aspect, can be realized.
- ISIS, in its ideological vision, relies on interpretations that blend modernity. This "Islamic State" can be considered a subtype of totalitarian states that, by using power and creating fear in society, has built all educational, cultural, judicial, military, religious and political infrastructure on the political and administrative heritage of Islam and history.
- The common point of ISIS with previous movements is manifested in the "promise of victory or martyrdom", "faith and belief in the group", "strengthening the brotherly spirit among transnational members" and its distinguishing feature is the use of the "propaganda" style in propaganda and change in the form and content of its discourse.

تحلیل «گفتمان داعش» در رمان «وشم الطائر» بر مبنای نظریه تحلیل گفتمانی لاکلا و موف

نرگس انصاری^۱، لیلا صادقی نقدعلی^۲

n.ansari@hum.ikiu.ac.ir

۱. نویسنده مسئول، گروه زبان و ادبیات عربی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. رایانامه:

L_sadeghi64@yahoo.com

۲. گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:	تحقیق علمی
تاریخ دریافت:	۱۴۰۵/۰۵/۰۱
تاریخ بازنگری:	۱۴۰۶/۰۶/۱۶
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۸/۰۸/۱۰
تاریخ انتشار:	۱۴۰۳/۰۱/۳۰
واژه‌های کلیدی:	تحلیل گفتمان انتقادی، نظریه لاکلا و موف، دال و مدلول، سلطه، داعش، وشم الطائر.

استناد: انصاری، نرگس، صادقی نقدعلی، لیلا: (۱۴۰۳): تحلیل «گفتمان داعش» در رمان «وشم الطائر» بر مبنای نظریه تحلیل گفتمانی لاکلا و موف، سال ۱۶، شماره ۱، بهار، شماره پیاپی ۳۹ - (۱-۲۲).
DOI: 10.22059/jalit.2022.346172.612567

۱. مقدمه

مطالعات میان‌رشته‌ای نقش بسزایی در رشد و توسعه علوم، به‌ویژه علوم انسانی و افزایش توانمندی آنان برای حل مسائل پیچیده و چند وجهی دارد. با گذشت زمان و تحول جوامع، علوم انسانی سنتی دیگر نمی‌توانست پاسخگوی نیازهای جوامع بشری باشد لذا برای پاسخگویی بهتر به پرسش‌های نوظهور امروزی، ضرورت گرایش به سمت مطالعات میان‌رشته‌ای احساس شد. این موضوع در ارتباط میان سیاست و ادبیات به‌ویژه نقد ادبی نیز نمایان است. ارتباط سیاست و ادبیات، از آن روست که جریان‌ات سیاسی اثرگذارترین اتفاق یک جامعه به شمار می‌روند به طوری که ادبیات به عنوان یک پدیده اجتماعی، نسبت به سایر فعالیت‌های انسانی در تماس با سیاست قرار دارد و نویسنده یا شاعر با روش و ابزار ویژه خود به شخصیتی سیاسی تبدیل شده و اثر او نوعی عمل سیاسی جلوه می‌کند. نجیب محفوظ در این رابطه می‌گوید: «هیچ رویداد هنری وجود ندارد، بلکه یک رویداد سیاسی در لباس هنری است» (سلیمان، ۱۹۸۵: ۸۲). این سخن، به معنای اذعان به ضعف ادبیات در خدمت به ایدئولوژی‌های خاص نیست که جنبه زیبایی‌شناختی در آن نادیده گرفته می‌شود، بلکه از حضور سیاست به عنوان یک زمینه کلی و رویه‌ای اجتماعی در متن ادبی صحبت می‌کند که نشان از تأثیر واقعیت اجتماعی در ادبیات دارد. استفاده از نظریه گفتمان به عنوان یکی از شاخه‌های علمی میان‌رشته‌ای، رویکردی نوین در تحلیل پدیده‌های اجتماعی و سیاسی است که توجه جامعه‌شناسان و اندیشمندان حوزه سیاست را به خود معطوف کرده است. تحلیل گفتمان انتقادی با گفتمان به عنوان پیامد جامعه سر و کار دارد که به مطالعه زبان در بافت اجتماعی - فرهنگی می‌پردازد و بر نحو [I] بازتولید قدرت اجتماعی و سیاسی به وسیله متن و گفتگو تأکید می‌کند. گروه‌ها و جریان‌اتی که در بستر جامعه شکل می‌گیرند بازتابی از روابط قدرت، سیاست و فرهنگ آن جامعه هستند و به دلیل تأثیرگذاری پدیده‌های زیرساختی جامعه بر عوامل روساخت آن از جمله ادبیات کاملاً معقول و طبیعی به نظر می‌رسد که بازتاب شرایط جامعه و روابط سیاسی و قدرت را در ادبیات جستجو کنیم. بنابراین یکی از راه‌های کشف گفتمان و روابط قدرت موجود در جامعه تحلیل آثار مختلف از جمله متون ادبی است که به تأثیر از جامعه و بسترهای مختلف آن شکل می‌گیرند؛ چراکه میان ادبیات و رخدادهای سیاسی و اجتماعی ارتباط مستقیم وجود دارد که خمیرمایه آفرینش‌های ادبی قرار می‌گیرند. داعش نیز یکی از گروه‌ها و جریان‌اتی است که در بستر جامعه و بخشی از جغرافیای خاورمیانه از جمله عراق شکل گرفت.

از آنجایی که ظهور هر جریان و پدیده‌ای در ادبیات رئالیست که نماینده زندگی و حقیقت اجتماعی است، نمود می‌یابد تأثیر داعش در ادبیات داستانی کشور عراق که نقطه آماج کنش‌گری‌های این جنبش بود، قابل ملاحظه است. شاعران و نویسندگان مبارز و روشنفکری همچون دنیا میخائیل، شاعر و نویسنده عراقی، در دو اثر رئالیستی خود (فی سوق السبایا) و (وشم الطائر) با به تصویر کشیدن جنایت‌های داعش و خشونت نمادین آنان در ظلم و ستم، ویرانه‌ها، به اسارت گرفتن زنان و کودکان ایزدی و فروش آنان در بازار بردگان، دسیسه‌های پشت پرده

قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای حامی این گروه تروریستی را ترسیم و عقاید، ایدئولوژی، باورها و گفتمان آن را تبیین می‌نماید. از این رو، پژوهش حاضر با تکیه بر روش توصیفی - تحلیلی درصدد پاسخگویی به سؤالات پیش‌رو است: ۱. مؤلفه‌های گفتمانی موجود در گروه داعش در رمان وشم الطائر بر اساس نظریه «لاکلا و موف» چیست؟ ۲. گفتمان داعش در رمان وشم الطائر به عنوان متنی ادبی با گفتمان سیاسی و ایدئولوژی چگونه نمود یافته است؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

چند دهه از ورود مبحث تحلیل گفتمان در حوزه زبان‌شناسی می‌گذرد و پژوهش‌های متعددی در قالب کتاب و مقاله در این زمینه صورت گرفته است. در ارتباط با تحلیل گفتمان بر اساس نظریه لاکلا و موف و کاربرد آن در متون ادبی پژوهش‌هایی صورت گرفته است که اغلب در متون شعری انجام شده است. از جمله:

- صدراپی و صادقی (۱۳۹۷) در مقاله خود به بررسی تاریخ معاصر سیاسی ایران در مجموعه اشعار احمد شاملو بر اساس مؤلفه‌های نظریه لاکلا و موف و پیوند آن با ناسیونالیسم جامعه دوران حاکمیت پهلوی دوم پرداخته‌اند.

- خورشیا و توحیدی فر (۱۳۹۹)، در مقاله خود از مجموع مؤلفه‌های نظریه لاکلا و موف، سه مؤلفه اسطوره، تصور اجتماعی و وجه استعاری را برای تحلیل و بررسی قصیده «خروج رأس الحسین من المدن الخائنة» از قاسم حداد به کار برده‌اند.

- امیدوار (۱۴۰۰)، در پژوهش خود به تحلیل گفتمان انتقادی اشعار احلام نصر به عنوان شاعر داعش بر اساس مفاهیم دال مرکزی، وقته‌ها، دال شناور، دال خالی، غیریت‌سازی، برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی و استعاری‌سازی پرداخته است.

تعمق در پیشینه‌های یاد شده نشان می‌دهد تاکنون هیچ پژوهشی در خصوص تحلیل گفتمان انتقادی داعش بر اساس الگوی لاکلا و موف در متون نثری به‌ویژه رمان «وشم الطائر» صورت نگرفته است و پژوهش حاضر برای نخستین بار به این موضوع می‌پردازد.

ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر در موارد زیر قابل طرح است:

۱- تحلیل گفتمان انتقادی جریان داعش که در این رمان به تفصیل از نظام معنایی، ارزش، باور و ایدئولوژی آنها سخن به میان آمده می‌تواند در شناسایی دقیق‌تر عقاید و اندیشه آنها کمک کند. ۲- درک هر چه بهتر نظام فکری و اعتقادی و عقاید سلفی مستور در متون این گروه به منظور مقابله با آنها می‌تواند موضع واقع بینانه‌تری را به کنش‌گران و اندیشمندان سیاسی و اجتماعی در جهت مواجهه فکری و عملی با این گروه و نظام اندیشگانی آنان عرضه کند. ۳- پژوهش حاضر به بررسی گفتمان داعش به عنوان یک جریان عقیدتی و سیاسی بر اساس الگوی لاکلا و موف که نظریه‌ای تسری یافته از حوزه فرهنگ و فلسفه به اجتماع و سیاست است می‌پردازد.

۲. مبانی نظریه لاکلا و موف در تحلیل گفتمان

در خصوص تعریف گفتمان و ابعاد مختلف آن هیچ اجماع روشنی صورت نگرفته و هر اندیشمندی از نظرگاه خود این مقوله را تعریف کرده است. با وجود این؛ ریشه مفهوم discourse

را می‌توان در فعل یونانی *discurrere*، به معنی حرکت سریع در جهات مختلف یافت (عضدانلو، ۱۳۸۰: ۱۶). اصطلاح «تحلیل گفتمان» که توسط زیگ هریس (Zellig Harris)، زبان‌شناس آمریکایی، مطرح شد گفتار یا نوشتاری به هم پیوسته است که در سطحی فراتر از جمله ظاهر می‌شود و در برگیرنده عوامل زبانی و فرازبانی (بافت، قدرت، نهادهای اجتماعی و غیره است) (محمدی، ۱۳۹۶: ۱۱۷-۱۲۰). در واقع گفتمان درباره این است که چه کسی در چه زمانی و با چه آمریتی می‌تواند صحبت کند (عضدانلو، ۱۳۸۰: ۱۷). و «محل موضع‌گیری گفته‌پردازانی است که با فعالیت فردی خود به عنوان مسئول سخن جلوه می‌نمایند» (شعیری، ۱۳۹۵: ۲۲).

تحلیل گفتمان، «علمی است میان‌رشته‌ای که در بسیاری از علوم چون زبان‌شناسی، ادبیات، مردم‌شناسی، روان‌شناسی شناختی، روان‌شناسی اجتماعی، جامعه‌شناسی، علوم دینی، اقتصاد، علوم سیاسی، مطالعات تاریخی و علوم دیگر کاربرد دارد.» (أبو أحمد، بی‌تا: ۱۳۵).

اصطلاح تحلیل گفتمان انتقادی «زبان» را به عنوان عملی اجتماعی در ارتباط با ایدئولوژی، قدرت، تاریخ و جامعه در سطح متن اعم از گفتاری و نوشتاری مورد مطالعه قرار می‌دهد (آقا گل‌زاده، ۱۳۹۴: یازده). هدف از تحلیل گفتمان انتقادی «کشف راهبردها و ابزارهای گفتمان‌مداری است که منجر به ایجاد سلطه و نابرابری در جامعه و تبلور این نابرابری در زبان می‌شود» (سجودی و احمدی، ۱۳۸۸: ۱۱۴). در واقع، تحلیل گفتمان انتقادی، نوعی پژوهش گفتمانی است که بیشترین وجه جامعه‌شناختی را دارد. همچنان که از لفظ «انتقادی» بر می‌آید، در درجه اول به مسأله سوءاستفاده از قدرت، سلطه، نابرابری و بازتولید و مقاومت در برابر قدرت در متون می‌پردازد (فاضلی، ۱۳۸۳: ۸۸). این نوع تحلیل گفتمان به دنبال فهم متن است؛ با این حال، متن را نه در خلأ که در بافت اجتماعی آن بررسی می‌کند. هر متنی را باید در رابطه با شبکه‌های سایر متون و در رابطه با بستر کلی‌تر اجتماعی فهمید. ادعای تحلیل گفتمان آن است که تحلیل‌گر در بررسی یک متن از خود متن فراتر می‌رود و وارد بافت یا زمینه متن می‌شود؛ یعنی از یک طرف به روابط درون متن و از طرف دیگر به بافت‌های موقعیتی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی متن می‌پردازد. به این ترتیب، توان پیوند دادن متن و پدیده‌های اجتماعی را خواهد داشت (قاسمی، ۱۳۹۴: ۳۲).

با توجه به مطالب فوق، می‌توان تحلیل گفتمان را مقوله‌ای ریشه‌دار در زبان‌شناسی دانست که در کلام و غیر آن جلوه‌گر می‌شود و تحلیل گفتمان انتقادی توجه خود را به اعمال قدرت در بافت اجتماع می‌داند. ارنستو لاکلا، فیلسوف آرژانتینی به همراه همسرش شانتال موف، سردمداران مکتبی موسوم به «مکتب تحلیل گفتمانی اسکس» می‌باشند.

نظریه گفتمان این دو چهره مدعی است که امور و پدیده‌های اجتماعی به مثابه ساخت‌های گفتمانی قابل فهم و درک است. در نزد آنها گفتمان تنها ترکیبی از گفتار و نوشتار نیست؛ بلکه گفتار و نوشتار خود اجزای کلی گفتمان محسوب می‌شود. به عبارتی دیگر گفتمان مجموعه‌ای معنی‌دار از علائم و نشانه‌های فرازبانی است. از دیدگاه لاکلا و موف گفتمان جهان اجتماعی را در قالب معنا می‌سازد (حسینی‌زاده، ۱۳۸۳: ۵۲).

تحلیل گفتمانی آن گونه که از سوی ارنستو لاکلا و شانتال موف ارائه شده تلاشی برای تئوریزه کردن آموزه‌های نوین در ساحت علوم سیاسی و اجتماعی است. گفتمان از منظر ایشان ارتباطی تنگنا با کنش‌های اجتماعی، عقاید، مشی و منش‌های آدمی در زندگی رومزه سیاسی می‌یابد (تاجیک، ۱۳۷۷: ۷).

مؤلفه‌های نظریه لاکلا و موف عبارت‌اند از: دال مرکزی، دال شناور، دال خالی، خود و دیگری، برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی، هژمونی و قدرت که در تحلیل رمان وشم الطائر به طور کامل به این عناصر پرداخته می‌شود.

۳. معرفی دنیا میخائیل و رمان

دنیا میخائیل شاعر و نویسنده عراقی در سال ۱۹۶۵ در بغداد متولد شد. وی که به خاطر نوشته‌هایش با تهدیدها و آزار و اذیت روزافزون مقامات عراقی مواجه می‌شد، در اواخر دهه ۱۹۹۰ از عراق گریخت و به آمریکا رفت. برخی از آثار او عبارت‌اند از: نزیف البحر (۱۹۸۶)، مزامیر الغیاب (۱۹۹۳)، علی وشک الموسیقی (۱۹۹۷) و غیره جایزه آزادی در نگارش، جایزه صندوق ترجمه PEN، جایزه کتاب عربی-آمریکایی، جایزه کرس مؤسسه ادبیات و هنر دپترویت، از جمله جوایزی است که به وی تعلق گرفته است. کتاب «فی سوق السبایا» در فهرست طولانی «جایزه ملی کتاب برای ادبیات ترجمه» در سال ۲۰۱۸ و در فهرست نهایی «جایزه جان کنت گالبریت» قرار گرفت. دنیا میخائیل اولین رمان خود با نام «وشم الطائر» را در سال ۲۰۲۰ منتشر کرد (میخائیل، ۲۰۲۱).

این اثر نامزد جایزه بین‌المللی رمان‌های عربی (بوکر عربی) در سال ۲۰۲۰ شد که از زاویه ادبیات به مسئله جنگ داعش، عشق، باور و یقین می‌نگرد. رمان مذکور واقعیتی برهنه و تلخ از شروع حمله گروه داعش به عراق (۲۰۱۴) تا به هلاکت رسیدنشان را (۲۰۱۷) به تصویر کشیده است.

هلن، زن کُرد ایزدی است که در روستای «حلیقی» زندگی و با الیاس، روزنامه‌نگار و مقاله‌نویس یکی از مجلات موصل موصل زندگی می‌کند. به دنیا آمدن دخترشان، همزمان با شروع اشغال موصل توسط داعش بود. چند هفته پیش از آن الیاس، در دفتر مجله اسیر داعش می‌شود. هلن نگران وضعیت شوهر، دختر شیرخوارش را نزد زن همسایه می‌گذارد و خود از پی الیاس می‌رود ولی داعش او را نیز دستگیر و به بازار فروش زنان می‌برند. در مدت اسارت توسط چند داعشی به عنوان برده خرید و فروش می‌شود و تحت انواع آسیب‌های روحی و جسمی قرار می‌گیرد. برادر، پدر، (یحیی و یاسر) دو پسرش، پسر عمه، دوستش امینه و همسر او قَطُو همگی به اسارت داعشیان در می‌آیند. یحیی و یاسر نوجوان، تحت آموزش نظامی قرار می‌گیرند. در این میان قَطُو موفق به فرار می‌شود و به اردوگاهی در سوریه پناه می‌برد. در یوتیوب همسرش را می‌بیند که در معرض فروش آنلاین قرار گرفته است. این اتفاق سبب می‌شود ایده تشکیل گروه «آزاد سازی زنان ایزدی» با همکاری کولبرها و آدم‌پران‌ها در ذهن عبدالله جرقه زند. یحیی و یاسر که تحت تأثیر افکار و اندیشه داعش قرار گرفته بودند، در ابتدا تمایلی به فرار نشان نمی‌دهند

ولی پس از تماشای فیلم آموزش نحوه سر بریدن اسیران متوجه می‌شوند که پدرشان الیاس یکی از آن اسیران است، و همین مسأله انگیزه فرار آنها را فراهم می‌سازد. میاده خردسال نیز که زن همسایه او را برای حفظ جان‌ش همراه خود به ترکیه برده بود به آغوش هلن باز می‌گردد. به دنبال صحبت‌های نماینده حقوق بشر سازمان ملل با هلن، وی متقاعد می‌شود که به کانادا پناهنده شود. در آنجا با «ماریو» که او نیز یک پناه‌جوست آشنا شده و سعی می‌کند خاطرات تلخ گذشته را از ذهن بزداید و فصل جدیدی را در زندگی خود باز کند.

۴. تحلیل رمان بر اساس نظریه لاکلا و موف

۴-۱. دال مرکزی / گره‌گاه یا نقطه مرکزی (Nodal point)

دال مرکزی شخص، نماد یا مفهومی است که سایر دال‌ها در اطراف آن جمع می‌شوند و نقطه ثقل همه دال‌ها و انسجام بخش آن‌ها است. دال مرکزی به مثابه عمود خیمه است که اگر برداشته شود، خیمه فرو می‌ریزد. گفتمان، منظومه‌ای منسجم است و دال برتر، هسته مرکزی آن است و نیروی جاذبه دال مرکزی، سایر نشانه‌ها را جذب می‌کند (خلجی، ۱۳۸۶: ۵۴).

دال مرکزی گفتمان داعش، برپایی خلافت و تشکیل دولت اسلامی است. تلاش این گفتمان مشروعیت بخشی به خود، مشروعیت زدایی از دیگری (مسیحیان، یهودیان، ایزدی‌های عراق) و به حاشیه راندن آن است. اقلیت‌های مذهبی عراق، پایبند باقی ماندن به کیش خود هستند که داعش با رویکرد تهاجمی و خشونت‌بار، تروریست پروری از طریق آموزش نظامی به کودکان و نوجوانان، ازدواج اجباری زنان ایزدی با اعضای گروه، و نه با استدلال و برهان آنها را به پذیرش دین اسلام و پیوستن به گروه خود فرامی‌خواند که در صورت نپذیرفتن، گردنشان با شمشیر زده می‌شود.

جنبش‌های اسلام‌گرایانه به واسطه بحران‌های اجتماعی و جامعه‌ای که عمیقاً دچار آشفتگی شده است خواستار از بین بردن نظم موجود و برساختن جامعه‌ای نوین بر پایه ایدئولوژی ویژه خود هست (دکمجیان، ۱۳۷۷: ۶۰). البغدادی، رهبر داعش، با اعلام خلافت اسلامی در واقع مدعی انحصاری الهی و سیاسی بر جهان اسلام شد که کلیه دولت‌ها و حاکمان مسلمان منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا را در معرض تهدید قرار می‌داد (قاسمی، ۱۳۹۴: ۷۰ به نقل از Laub & Maters, 2014: 1). از این رو داعش برای رسیدن به مقصود خویش، ساختار موجود در جامعه هدف را از نو بر می‌سازد و تغییراتی در دو سطح روساخت و زیرساخت آن به صیغه اسلامی انجام می‌دهد. تغییر اسم بزرگراه به «بزرگراه خلافت»؛ «وقد لاحظت هیلین الالفة التي تبين بأن الطريق السريع صار إسمه «طريق الخلافة» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۱۱)، نام‌گذاری سالن تئاتر شکسپیر به نام سالن شیخ زبیر، محل جمع‌آوری هدایا، به محل هدایت و سازمان قضائی به سازمان قضا و قدر؛ «مسرح شکسپیر مثلاً صار إسمه مسرح شیخ زبیر. محل الهدایا صار محل الهدایة. مرکز القضاء صار مرکز قضاء وقدر» (همان: ۳۷) و نصب تابلو منقش به عبارت مذکور: «رفعت رأسها فرأت علی الجدران لافتات «الدولة الإسلامية علی نهج الخلافة» (همان: ۱۴۱)، «معاً نرعی شجرة الخلافة» (همان: ۱۷)، بازگشت به میراث اسلامی و بازخوانی خطبه امیرالمؤمنین در باب خلافت اسلامی؛ «قلبت هیلین الصفحة وقرأت خطبة أمير المؤمنين عن القيم التي تسعى الخلافة إلى

تحقیقها مثل إعادة توزیع الثروات ومحاربة الفساد وعن «الدولة التي ستعيد أمجاد الخلافة» (همان: ۲۸)، از جمله تغییراتی است که داعش در جامعه تحت تصرف خود داده است. بنابراین داعش از طریق فراخوانی اصول و مبانی اسلام و سنت، و ایدئولوژی دوره صدر اسلام و حکومت عباسیان به ساماندهی واقعیت و غلبه بر بحرانها می‌پردازد. در گروه داعش فرایند درونی کردن آرمان مشترک به گونه‌ای اتفاق افتاده که هویت فردی در گروه جذب، حل و در نهایت محو می‌شود و فرد زندگی خود را فدای رفتار منطقی و مناسب از دید هنجار مورد تأیید می‌کند (قاسمی، ۱۳۹۴: ۷۶). از این رو هنگامی که هلمن از یحیی، پسر نوجوان خود، که در اردوگاه نظامی داعش آموزش می‌بیند می‌خواهد که برای فرار با آنها همراه شود چنین پاسخ می‌دهد:

عائلتنا هي الدولة الإسلامية بكاملها ونحن نجاهد لكي تنتصر الدولة. باقى أمم العالم تسير وراء المال فقط وهم يعملون مؤامرات لإضعاف المسلمين والقضاء عليهم. الدول الغربية تتدخل فى العالم الإسلامى وتزرع فيه الخلافات والحروب. الاستعمار يقول فرّق تسد ولكن دولتنا تحكم بالعدالة، وفى النهاية سيصبح العالم كله عادلاً تحت راية الدولة الإسلامية (ميخائيل، ۲۰۲۰: ۱۷۸).

بی‌شک عضویت در گروه داعش و فشارهای درون این گروه تروریستی منجر شده است تا اعضای آن به فهم ناصحیح از واقعیت برسند و اقدامات خشونت‌آمیز را عادلانه بیان‌کنند. در گفتمان از طریق کنترل معنا، مناسبات سلطه اجتماعی باز تولید می‌شود و تثبیت مناسبات اجتماعی سلطه، متضمن مناسبات گفتمانی است (مک داتل، ۱۳۸۰: ۴۳). این گروه برای مشروع جلوه دادن حق خود بر خلافت اسلامی، داعیه برپایی عدالت برای مسلمانان، یهودیان و مسیحیان و پایان بخشیدن به جنگ و خونریزی در جهان اسلام دارد. داعش اعتقادات دینی مشترک را دستاویز قرار داده؛ مسأله‌ای که دلیل عضویت افرادی از ملیت‌های مختلف در آن است: «أبناءؤکم هم أبناءنا وهم بالتالى أبناء الدولة الإسلامية ونهنتکم لأنهم الآن فى طریقهم إلى معسکر تدریب الرقة الذى سیؤهلهم لیکونوا مقاتلین أشداء» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۱۵۰) و «الإسلام هو خاتم الأديان، قال یحیی، فلو لم یکن دیناً متکاملاً لأرسل الله نبیاً آخر لیکمله» (همان: ۱۷۸). در طی فرایند هژمونی، طبقه حاکم هدایت اخلاقی و فکری جامعه را بر عهده دارد: «قال المسلح، تحولکم الیوم إلى الدین الإسلامى هو لصالحکم لأنکم ستدخلون الجنة من أوسع أبوابها» (همان: ۱۵۰). بر اساس نظریه لاکلا و موف مفهوم هژمونی نه تنها به موقعیت ممتاز یک دولت در گروهی از دولت‌ها، بلکه به طور کلی به ساختن یک دولت اشاره دارد. این گروه که از کسوت سازمان و گروه در آمده و به مثابه یک دولت - که ابزار اصلی نیروی جبر است - پرچم، قانون و مقررات و کارت شناسایی با مهر دولتی دارد مأموریت جدید خود را پاک کردن حافظه مردم و شستشوی ذهنی آنان می‌داند: «صارت المنظمة دولة لها علم وقوانین وطاقات هویة مختومة. بل صارت تستقطب موظفین من کل أنحاء العالم. مهمتها الجديدة إلغاء ذاکرة الناس» (همان: ۳۷) و «لیس إسمهم داعش وإنما الدولة الإسلامية فى العراق والشام» (همان: ۲۲).

از مجموع آنچه درباره دال مرکزی داعش در این رمان گفته شد، در می‌یابیم که دال مرکزی گروه داعش (خلافت اسلامی) برای مشروع دانستن حکومت بر امت اسلامی طرح‌ریزی شده است.

۲-۴. دال‌های شناور (floating signifiers)

دال شناور دالی است که مدلول آن شناور و غیرثابت است. به عبارت دیگر، مدلول‌های متعدد دارد و گفتمان‌ها بر اساس نظام معنایی خود و متناسب با آن سعی دارند مدلول خویش را به آن الحاق کنند و مدلول‌های دیگر رقیب را به حاشیه برانند. در فرایند مفصل‌بندی، گفتمان‌ها دال‌های شناور در عرصه اجتماع را به مثابه قطعات پازل در کنار یکدیگر و در راستای ارائه تصویری همه‌فهم و همه‌پسند از نظام سیاسی اجتماعی مورد نظر خود می‌چینند (محمدی، ۱۳۹۶: ۱۸۲). دال شناور در حقیقت معنای خود را از دال مرکزی می‌گیرد که گفتمان را شکل می‌دهد؛ از این رو چه بسا یک دال در یک گفتمان بر یک مدلول دلالت کند اما در گفتمانی دیگر مدلول دیگری داشته باشد، به عنوان مثال دال جهاد در گفتمان داعش و شیعه مدلول متفاوتی دارد و از ابزارهای متفاوتی نیز برای خارج کردن رقیب خود بهره می‌برد.

در گروه داعش، دال‌های شناور تکفیر، جهاد، هجرت و شریعت مفهوم دال مرکزی را تبیین می‌سازند و البته مدلول آن در راستای تثبیت دال مرکزی داعش و متناسب با گفتمان آن است؛ مصادیق برگرفته از رمان گواهی بر این مدعاست:

۳-۴. جهاد

دال جهاد در نمونه‌های زیر با مدلول‌هایی چون «مأموریت»: «نحن نقوم بمهماتنا الجهادية» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۱۵۴) و «زواجی بک مهمّة جهادیه فی سبیل الله» (همان: ۲۱)، «به اسلام در آوردن زنان و مردان ایزدی»: «الدولة متفضلة عليك لأنك ستصبحين مسلمة فتتطهرين» (همان: ۲۱)، «وعده ورود به بهشت»: «حينما تصبح مجاهداً حقيقياً، قال علی، يمكنك أن تتزوج من تشاء وحتى لو استشهدت ستقابل حورية من حوريات الجنة. لن يذهب جهادك سدى» (همان: ۱۶۰) آمده است و در نمونه‌های پیش‌رو با مدلول‌هایی چون «افتخار»: «أنا عندي ثلاث زوجات، قال علی، الأخيرة مجاهدة حقیقیة. ترکت زوجها وانضمت إلینا» (همان: ۱۶۰) و «برده‌داری جنسی»: «أما غير المتزوجات فهنّ ملك المقاتلين كمهمة من مهمات الجهاد» (همان: ۱۵۶) همراه است. جهادی که به امید پیروزی «دولت اسلامی عراق و شام» شکل می‌گیرد: «ونحن نجاهد لكي تنتصر الدولة» (همان: ۱۷۸).

از مجموع نمونه‌های پیشین که در باب دال شناور «جهاد» گفته شد، می‌توان دریافت که از نظر این گروه جهاد، از مهم‌ترین راه‌های هدایت خلق به شمار می‌آید و یکی از ضروری‌ترین اسباب وجودی داعش است؛ «ازدواج اجباری» زنان ایزدی با اعضای داعش، به مثابه «هدایت» شمرده می‌شود. به زعم ایشان، این امر در راستای فضیلت دین اسلام بر دیگر ادیان تلقی می‌گردد. ورود به بهشت و ملاقات با حوریان از جمله منفعت آن جهانی است که داعش به

مجاهدان خود وعده داده است و جهاد را نه امری بیهوده بلکه واجبی عینی می‌پندارد که برای تحقق دال مرکزی یعنی برپایی خلافت اسلامی ضروری است.

در واقع، داعش برای موفقیت دال مرکزی خود یعنی برپایی خلافت اسلامی، دست به تغییر مفاهیم شناور مربوط به گفتمان می‌زند. اعمال خشونت‌آمیز، رعب‌آور و تروریستی در گفتمان داعش، در قالب مدلول «جهاد» به تصویر در آمده است. جهاد و یا به تعبیر دقیق‌تر قتال، از پرسامدترین مفاهیم این گفتمان است که زمینه‌ساز تشکیل خلافت اسلامی است. جهاد داعشی که به زعم خود برای نجات غیر خودی و هدایت آنها به سمت خداست، جهادی است که بر خشونت، اعمال زور، استفاده از سلاح و شمشیر بنا شده است؛ این در حالی است که طبق قرآن ﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ (نحل/۱۲۵) جهاد به سوی حق تنها جهاد مسلحانه نیست بلکه بر حکمت، موعظهٔ حسنه و جدال احسن تأکید دارد؛ رویکردی که در دعوت مردم به سوی حق در این تشکل جایگاهی ندارد.

۴-۴. تکفیر

در گفتمان، تنها در تعامل است که سوژه خود را باز می‌شناسد. در گفتمان داعش، نگاه اعضا به خود و جهان پیرامون حائز اهمیت است. داعش، خود را قدرتمند، پیروز و بر حق می‌داند و تکفیر «دیگری» از جمله ویژگی‌های بارز ایدئولوژی داعش است. در واقع، داعش تکفیر را انگیزه‌ای برای جهاد می‌داند که هستهٔ ایدئولوژی او را تشکیل می‌دهد: «أى كافر سواء كان صليبية أو يهودية أو يزيدية له فرصة النجاة بأن يتلو الشهادة» (همان: ۱۵۱) و «إن كان أبوك كافر فيجب أن تكون أنت أول من يحاربه» (همان: ۲۳۸). از وجوه تمایز داعش نسبت به گروه‌ها و جنبش‌های عقیدتی پیشین (سلفی‌های جهادی، القاعده، طالبان و...) این است که داعش جهان را به صورت سیاه و سفید می‌بیند و حذف دیگری و غیر خودی‌ها و به عبارتی دشمنان نزدیک را در اولویت خود قرار داده است (قاسمی، ۱۳۹۴: ۷۱). گرچه دال مرکزی داعش، اسلام و خلافت اسلامی است، اما دال تکفیر با دال‌هایی چون جهاد، دشمن نزدیک، شریعت، هجرت ترکیب شده و مفصل‌بندی جدیدی از این گفتمان نسبت به دیگر گروه‌های اسلامی (القاعده، طالبان و ...) ارائه کرده است. تکفیر، شاخهٔ خشونت‌آمیز جنبش سلفی است که داعش برای به حاشیه راندن رقیب (دشمن نزدیک: شیعه، اقلیت‌های مسیحی، یهودی و ایزدی) و به منصفهٔ ظهور رساندن دال مرکزی که خلافت اسلامی است از آن بهره می‌جوید.

نوع تفسیر داعش از اسلام و کنش‌های وحشیانهٔ آن باعث گردید تا چهرهٔ غیر واقعی و خشنی از اسلام ارائه و به دینی خشونت‌آمیز و در عین حال ترور آفرین و جنگ‌طلب تلقی شود که زمینهٔ اسلام‌هراسی را فراهم می‌سازد. آنها معتقدند اسلام امروز اسلام واقعی نیست و مداخلات و دست‌اندازی‌های غرب آن را آلوده کرده که می‌بایست برای تزکیهٔ آن به خشونت دست زد: «الدول الغربية تتدخل فى العالم الإسلامى وتزرع فيه الخلافات والحروب» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۱۷۸). این در حالی است که دین اسلام بر مبنای رحمت و مهربانی استوار است که سنگ بنای آن را پیامبر (ص) بعد از فتح مکه با تبدیل شعار «اليوم يوم الملحمة» به «اليوم يوم المرحمة» نهاد و ثابت کرد که حتی در مقابل دشمنانی که قصد ترور ایشان را داشتند مهربان بود؛ گر چه آیهٔ

شریفه (محمّد رسول الله والذین معه أشداء علی الکفار رحماء بینهم) (فتح/۲۹) نیز به خوبی، اخلاق سیاسی اسلام (أشداء علی الکفار) و ارتباط با خودی‌ها و اخلاق اجتماعی (رحماء بینهم) را تبیین کرده است.

۴-۵. شریعت

داعش برپایی حکومت دینی و اجرای شریعت اسلامی را وظیفه شرعی خود می‌داند و در شهرهای مسیحی‌نشین تحت سلطه خود قوانین سفت و سخت مبتنی بر شریعت را اجرا می‌کند: «من بین قوانینهم الاستحواذ علی بیوت المسیحیین. خطوا حرف النون بالأحمر علی بیوت الذین یسمونهم نصاری کتهدید لهم بأن یخرجوا أو یقتلوا حتی لو کانوا قد عاشوا فی تلك البیوت منذ مئات السنین (همان: ۱۳۹).

در حالی داعش تماشای تلویزیون و ماهواره را برای مردم ممنوع اعلام می‌کند که خود از رسانه‌های دیداری و شنیداری و شبکه‌های اجتماعی گسترده‌ای در فضای اینترنت به ویژه یوتیوب، فیسبوک و توئیتر به منظور به نمایش درآوردن کنش، سخنرانی و جذب مجاهد از اقصی نقاط جهان استفاده کرده به طوری که می‌توان نام «گروه‌های سایبری داعش» را بر آن گذاشت (عطوان، ۲۰۱۵: ۱۷۸). موفقیت استراتژی تبلیغاتی داعش در انتشار پیام ایدئولوژیک خود مبتنی بر ایده‌ها، عقاید و گزینش کنش‌هایی است که ژاک لول از آن به «پروپاگاندا» تعبیر می‌کند (أبو رمان وأبو هنیة، ۲۰۱۷: ۱۴۲). یار محمدی (۱۳۷۲: ۲۶۲) برای زبان دو ساخت در نظر گرفته است. ساخت کلان یا بافتاری و دیگر ساخت خرد. در ساخت کلان به ویژگی‌های کلی که تا حد زیاد با گفتمان مطابق است و در ساخت خرد به خصوصیات جزئی‌تر (معمولاً در سطح جمله) پرداخته می‌شود. داعش مخاطبین خود را مردم عادی قرار داده از این رو با زبان ایشان و با بیانی همه‌فهم و جملات معمولی سخن می‌گوید که حاکی از تغییر در فرم و محتوای گفتمان او نسبت به گفتمان جنبش‌های مذهبی و سیاسی پیش از خود است که رهبران را خطاب قرار می‌دادند: «علی الموظفين أداء القسم علی طاعة الدولة والتوبة من المهمات الحکومیة السابقة. علی المواطنين تسلیم أجهزة التلفزيون والدش لأنها تبث برامج محرمة من خارج منطقة التنظيم. الموسیقی حرام ماعدا تلك المصاحبة للأناشید الدینیة» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۲۸) و «سنقوم بتسلیم أجهزة التلفزيون للمنظمة، قال عیاش بنبرة صارمة» (همان: ۲۷) و «أخبرها یاسر کیف أنه ویحیی شاهدها إلیاس فی الیوتیوب. شاهدها علی شاشة العرض أعضاء التنظيم یقطعون رأس إلیاس والدم یتدفق من رقبتة. المدرب الذی عرض علیهم ذلك المشهد بدم بارد، قال «أولئك الرجال خونة وكفار ویجب محاربتهم هكذا بالسیوف» (همان: ۲۳۷).

این گروه به بردگی گرفتن دختران و زنان اقلیت کرد ایزدی در منطقه «سنجار» عراق را از احکام شریعت اسلامی می‌داند:

عندما يأخذها أحدهم إلى صف مجاور ويرجعها إلى مكانها فوراً بعد الاغتصاب معناه أنه أخذها لمتعة مؤقتة، قلبها مثلما يقلب الزبون بضاعة في السوق. ولكن إذا قرّر أحدهم شراءها فلا بد له من دفع مبلغ لإدارة التنظيم وفق عقد شراء مختوم بختم الدولة (همان: ۹).

زنان (مجرد یا متأهل) در اجتماع داعشی، به ابزاری جهت ارضای جنسی مردان این گروه بدل گردیده که به منزله خدمتکار ووظیفه فراهم‌سازی آرامش ایشان را دارند.

حرام شمردن شغل آرایشگری و استفاده از لوازم زیبایی از دیگر سیاست‌های تندروی این گروه بود که زندگی مردم را در مناطق اشغال شده تحت تأثیر قرار می‌داد: «أصبحت الحلاقة مهنة خطيرة، سواء للرجال أو النساء. أحد الحلاقين من أقارب شيماء عوقب بخمسين جلدة دخل على إثرها المستشفى» (همان: ۱۴۱) و «استخدام أحمر الشفاه قد يؤدي إلى ثلاثين جلدة» (همان: ۱۴۱). وضع قوانینی این چنین بر تدوین دین خود ساخته دلالت می‌کند که ایشان نیتی جز حفظ دین اسلام نداشتند حال آنکه درک نادرست و تفسیر رادیکال آن‌ها منجر به تحریف این دین می‌شد. این ممنوعیت در کنار ده‌ها ممنوعیت دیگر چون پوشیدن شلوار جین، نمایش لباس‌های زنانه در ویتترین، استفاده از مانکن‌های زن در لباس فروشی‌ها، کوتاه نکردن ریش، فروشندگی لباس خارجی، تبلیغ آرایشگاه‌های زنانه، شرکت اجباری در نماز جمعه، پوشیدن شلواری که یک وجب بالاتر از قوزک نیست، سیگار کشیدن و حتی فروش ترشبیحات از جمله قوانین حضور در اجتماع بر اساس فتوای داعش بود. همچنین در دست داشتن حلقه نامزدی نیز از دید آن بدعتی ورود یافته از مسیحیت به اسلام است. عنوان رمان نیز گویای این حقیقت است که خال کوبی تصویر پرنده بر انگشت هلن، زن کُرد ایزدی به جای انگشتر تنها دارایی است که داعش نتوانسته است از این شخصیت به غنیمت ببرد:

هو سيكون مشغولاً بمراقبة ضبط النظام في المدينة والتأكد من اتباع أحكام التنظيم مثل إطالة اللحي للرجال وارتداء الملابس الشرعية للنساء وفرض غرامة على كل من يبيع ملابس غربية وخاصة التيشيرتات التي عليها كتابات أجنبية. وفي أوقات صلاة الجمعة، إذا رأى ولدا في الشارع سيصرخ به ليلتحق بالجامع. وإذا استهزأ أو ضحك أحدهم في أثناء الصلاة سيستدعيه عياش إلى حبس تأديبي. وإذا عثر على مدخن فسيعاقبه بخمسة وعشرين جلدة مضافاً إليها جلدات بعدد السجائر الناقصة من علبة الدخان. أما إذا رأى فتى يرتدى سروالاً يرتفع شبراً عن قدميه فإنه سيعاقب أهل الولد وتحديداً أباه بعشرين جلدة ومثلها من الجلدات للزوج الذي ترتكب زوجته غلطة في ملابسها كأن يظهر منها شيء تحت النقاب. (همان: ۳۱) و «لا يعرفون بأن الطرشي و كل ما يخمر ممنوع (همان: ۱۹).

در قانون داعش، استعمال مواد مخدر و الکل و به صیغه در آوردن زنان بالای ۵۰ سال ممنوع است حال آنکه برخی از اعضا قوانین را نقض می‌کنند:

لكنها تعرف بأنه يصرفها على المخدرات فقد تناولها أمام عينيها وأجبرها أن تتناول منها أيضاً، تقريبا في كل ليلة من ليالي الاسبوع الماضي. من الواضح أن المنظمة لم تمنع تداول المخدرات، ولكن هيلين أرادت أن تتأكد فسألته: فقط التدخين ممنوع، أليس كذلك؟ الكحول أيضاً ممنوع (همان: ۳۱).

من المفترض أن تهدي ربحانة مجاناً للمقاتلين لغرض الخدمة فقط وذلك حسب قائمة الأسعار التي أقرها التنظيم لمن تجاوزت الخمسين من عمرها لكن نظرتها المنكسرة التي تعود بها إليهن بعد أن يأخذها أحدهم توحى بأن بعض المقاتلين كان يخرق قوانين منظمتهن (همان: ۱۱).
با همه این اوصاف داعش معتقد است تنها با قدرت شمشیر شریعت خدا انجام می‌شود: «أنا رأيتهم وهم يقتلون أبي بالسيف» (همان: ۲۳۷).

چنانچه ملاحظه شد، ابزار به کار گرفته شده در دال شناور (شریعت)، استفاده از قدرت و زور است. جبر و مصلحت دو مدلولی است که داعش جهت استحکام بنیان‌های دولت اسلامی خویش از آن‌ها بهره می‌برد؛ یعنی با اجبار اقلیت‌های مذهبی به دست کشیدن از رسوم و آیین‌های کیش خویش و اجرای قوانین مد نظر خود، مصلحت آنها را در اسلام آوردن و ورود به بهشت و منفعت آن جهانی می‌بیند. این در حالی است که در دین اسلام، مردم ادیان مختلف در امان هستند و کسی حق ندارد به اجبار اسلام را به کسی تحمیل سازد و یا پیروان مذاهب مختلف را مورد حمله قرار دهد؛ زیرا مسأله پذیرش یک دین و باور به آن امری قلبی است که اجبار و اکراه در آن راه ندارد. چنانچه در قرآن در آیات متعددی به این مسأله اشاره شده است: ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾ (کافرون/۶)، ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ۚ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ (بقره/۲۵۶)، ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ (قصص/۵۶)

۴-۶. هجرت

گروه داعش به دلیل توانمندی‌های گسترده ارتباطی خود توانست تقریباً از ۲۱ کشور برای جنگ در عراق جنگجوی داوطلب عضو کند (الهاسمی، ۲۰۱۵: ۲۱۴). هجرت به منظور مشارکت در جهاد که زمینه‌ساز تحقق خلافت اسلامی است صورت می‌گیرد. دلایل مختلفی برای هجرت افراد از کشور خود و پیوستن به گروهی مانند داعش می‌توان بر شمرد از جمله؛ باورهای دینی مورد تأیید هنجار داعش: «ترکت زوجتی وابتنی فی فرنسا، قال بلهجهتہ التونسية المطعمة بالفرنسية. نظر إلى ناحية الشباک وقال: جئت ألبی نداء لله» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۲۱)، ظلم و ستم: «كان يضربها كل يوم، أجاب علي، وبالرغم من ذلك لم يكن بإمكانها التخلّص منه حتى انضمت إلى الدولة الإسلامية» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۱۶۰)، ایدئولوژی خاص: «أنا عندي ثلاث زوجات، قال علي، الأخيرة مجاهدة حقيقية. ترکت زوجها وانضمت إلینا» (همان: ۱۶۰)، جاذبه ایدئولوژی داعش و برتر جلوه دادن خود و انگاره تفوق اخلاقی این گروه که ریشه در روایت افراطی و سوءاستفاده از اسلام دارد نیز دلیل دیگری است که به دلایل پیشین افزوده می‌شود: «عرضنا عليهم الإسلام مقابل السلام ولكنهم أبوا إلا أن يقاتلونا. لكنني أبشركم بأن هناك عوائل كثيرة قبلوا عرضنا وهم فرحون. كانوا في الظلام وصاروا في النور» (همان: ۱۵۱)، به زعم داعش، کردهای ایزدی با پذیرفتن اسلام از ظلمت به نور و از کفر به ایمان هجرت می‌کنند.

آنچه مسلم است این است که در اسلام به «هجرت» توصیه فراوان شده است و گاه امری واجب قلمداد می‌شود. بنا بر آیه ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَا لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ

مَصِيرًا) (نساء/۹۷) ترک هجرت مستوجب عذاب الهی می‌شود و در آیه‌ای دیگر پاداشی عظیم برای مهاجرین در نظر گرفته می‌شود: (الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ) (توبه/۲۰) بنابراین قرآن به عنوان سرچشمه معرفتی و بنیادین جنبش مذهبی داعش از هجرت به عنوان یک دستور سازنده اسلامی و مایه آسایش و امنیت تعبیر می‌کند و این در حالی است که در داعش به سبب خوی وحشی و تفسیر به رأی و افراطی از قرآن و مبانی اسلامی، هجرت نه تنها آسایش و امنیتی برای مهاجرین در پی ندارد بلکه با ملحق شدن ایشان به گروه داعش به اعمال خشونت‌آمیز همچون گور دسته جمعی، مثله کردن بدن، سربریدن و به اسارت گرفتن و تحت فشار درون گروهی با خونسردی، کنش‌های خود را در راستای محقق شدن عدالت و اجرای اسلام راستین می‌انگارند. هلن از عیاش، عضو گروه داعش که از فرانسه به عراق مهاجرت کرده و او را از بازار فروش زنان خریده بود، می‌پرسد: «ماهی القضية التي تجاهدون من أجلها فتذبحون الناس وتأسرونهم وتهججونهن من بيوتهم؟» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۲۳).

هجرت، کلیدواژه‌ای است که در رسانه‌های داعش در کنار مفاهیمی چون جهاد، قتال، انقلاب بسامد بالایی دارد و راهبردی است که داعش برای محقق شدن دال مرکزی یا خلافت اسلامی از آن بهره می‌برد.

۴-۷. دال خالی / دال تهی (empty signifier)

«دال خالی بیانگر یک فضای خالی است و به عبارتی نشان از امر غایبی دارد. کارکرد دال خالی بازنمایی وضعیت آرمانی و مطلوبی است که گفتمان‌ها سعی در ارائه آن در بهترین وجه ممکن خویش دارند. معنادهی به دال خالی و ارائه تصویر جامعه مطلوب سبب پویایی و نشاط آن گفتمان می‌گردد» (محمدی، ۱۳۹۶: ۱۸۳).

با ورود غرب به جهان اسلام و فروپاشی امپراتوری عثمانی، داعش خلافت اسلامی را از دست رفته می‌پنداشت و جهان اسلام را گرفتار فرهنگی می‌دید که هیچ بارقه امید در آن دیده نمی‌شود. این تشکل، دخالت غربی‌ها در کشورهای مسلمان و استعمار، غارت و چپاول آنها و کاشتن بذر درگیری و جنگ در آنجا را عاملی جهت تحقیر مسلمانان اهل سنت به شمار می‌آورد: «باقی أمم العالم تسیر وراء المال فقط وهم يعملون مؤامرات لإضعاف المسلمين والقضاء عليهم. الدول الغربية تتدخل في العالم الإسلامي وتزرع فيه الخلافات والحروب. الاستعمار يقول فرق تسد ولكن دولتنا تحکم بالعدالة» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۱۷۸). به زعم ایشان اهل تسنن شاهد نابرابری‌هایی هستند که در طول سالیان دراز بر آنها رفته است؛ شیعیان در مرکز و کردهای ایزدی در شمال عراق برای خود ارتش مستقلی دارند که اسباب قدرت آنها را فراهم آورده است؛ از این رو دولت برساخته داعش به دنبال تحقق دال خالی یا آرمان شهری است که داعیه برقراری عدالت و سلطه بر جهان را دارد.

۴-۸. برقراری عدالت، مساوات و کرامت

داعش جامعه آرمانی خود را جامعه‌ای معرفی می‌کند که در آن عدالت برقرار می‌شود، ثروت در میان فقرا توزیع شده و ریشه فقر زدوده شود: «القيم التي تسعى الخلافة إلى تحقيقها مثل إعادة

توزیع الثروات ومحاربة الفساد» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۲۸). وعده داشتن جامعه‌ای نو بر بافتار افتخارات پیشین خلافت اسلامی و برپایی دین اسلام راستین و تزکیه یافته از دیگر شاکله‌های جامعه آرمانی این گروه است: «الدولة التي ستعيد أمجاد الخلافة» (همان: ۲۸) و «نريد منكم أن تساهموا معنا في بناء المجتمع الصالح ومقابل ذلك نحميكم ونجلب إليكم عوائلكم. وسنوزع عليكم بطاقات تموينية من أجل استلام المواد الغذائية كل شهر» (همان: ۱۵۶). این مسأله حتی در القابی که برای رهبران و اعضای رده پایین خود بر می‌گزیند و نوع پوششی که به کار می‌برد بسیار مشهود است: «أمير الصحراء رجل موهوب ومصمم أزياء من الطراز الأول وقد صمم للدولة ملابس رجالية لا تختلف عن موديل زمن الخلفاء الراشدين» (همان: ۲۷) و «بعد قليل سيأتي الخليفة أبو ناصر ليحدثكم عن الدين الصحيح. وسيأتي مصور ليصوركم وأنتم تدخلون الإسلام حتى يراكم الباقون فيهتدون» (همان: ۱۴۹) و «قال المسلح: تحولكم اليوم إلى الدين الإسلامي هو لصالحكم لأنكم ستدخلون الجنة من أوسع أبوابها» (همان: ۱۵۰).

دنیای متصور داعش استعاره‌هایی از ادیان ابراهیمی است که عمق باورهای مذهبی این گروه را نشان می‌دهد که با به‌کارگیری دال‌های مذهبی و هم‌چنین نبض‌گیری سلیقه مخاطبان خود نسبت به امور دینی و مبانی عقیدتی مدینه فاضله‌اش را چنین ترسیم می‌کند:

جئنا نحرركم ونعرفكم على الدين الصحيح. أسلموا فتسلموا. أي كافر سواء كان صليبية أو يهودية أو يزيدية له فرصة النجاة بأن يتلو الشهادتين. نحن لم نقاتل الناس إلا لإخراجهم من الكفر. والآن سنجاز تحت إمرة المجاهدين. عرضنا عليهم الإسلام مقابل السلام ولكنهم أبوا إلا أن يقاتلونا. لكنني أبشركم بأن هناك عوائل كثيرة قبلوا عرضنا وهم فرحون. كانوا في الظلام وصاروا في النور. نرجو من البيديين أن ينزلوا من الجبال وأن ينضموا إلينا حتى يتجنبوا نار جهنم في الآخرة. إذا بقوا في الجبال سيموتون من الجوع والعطش بينما نحن ندافع عنهم بل قتل ولا ندع أحدا يؤذيه. ليس عليكم سوى أن تنطقوا الشهادتين لتصبحوا إخوة لنا. لكم حقوق و عليكم واجبات مثلنا تماماً (همان: ۱۵۱).

این گروه برای پیشبرد بهتر و بیشتر اسلام داعشی به نابودی تمامی مظاهر شرک و تحریم ابزارهای آن می‌پردازد، از این رو تمامی تمثال‌ها را نابود کرده و قبرهایی که بلند هستند را مسطح و صاف می‌کند: «سندهب الآن لنهدم باقي الأصنام لأنها حرام. القبور أيضا لا يجوز أن تعلق فوق الأرض أكثر من شبر واحد» (همان: ۱۵۴).

«شکست‌های سنگینی که مسلمانان از استعمارگران اروپایی متحمل شده‌اند بیش از پیش خود کم‌بینی و ذلت را در بین مسلمانان رواج داد و آن‌چنان توازن روانی و روحی جوامع اسلامی به هم خورد که همه ارزش‌ها معنا و مفهوم خود را از دست دادند» (صالحی نجف‌آبادی و رضایی، ۱۳۸۸: ۱۰). این مسأله زمینه را برای داعش مهیا ساخت تا در آرمان‌شهر پوشالی خویش نوید کرامت و عزت به مسلمانان تحت لوای خود دهد: «الدول الغربية تتدخل في العالم الإسلامي وتزرع فيه الخلافات والحروب. الاستعمار يقول فرق تسد ولكن دولتنا تحكم بالعدالة، وفي النهاية سيصبح العالم كله عاد تحت راية الدولة الإسلامية» (همان: ۱۷۸).

فتح و تسخیر دنیا و تسلط بر جهان نیز مدلولی دیگر بر دال خالی و آرمانی داعش است. داعش تلاش دارد اتویبای خود را به عنوان یک سبک زندگی و نحوه‌ای جدید از جامعه‌پذیری نشان دهد: «وهل صحیح ما قاله عیاش بأنهم فی المستقبل سیحکمون العالم کله حتی الصین؟» (همان: ۳۵) و «وفی النهایة سیصبح العالم کله عادلاً تحت رایة الدولة الإسلامیة» (همان: ۱۷۸).

از این شواهد مشخص می‌شود داعش فقط بر برپایی خلافت اسلامی در عراق و شام تمرکز نکرده بلکه خیال سلطه‌گری بر تمامی دنیا را در سر پرورانده است؛ این در حالی است که «سلطه دارای مفهوم مثبتی است که کبریایی، سطوت و عظمت انحصاری ذات اقدس الهی نمایانگر اصلی این مفهوم است» (خالقی بایگی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۸). داعش که مبانی فکری و عقیدتی خود را بر اسلام، قرآن و سنت بنا نهاده است در ادعای سلطه‌گری بر جهان، بخش آخر آیه (لَا تَظْلُمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ) (بقره/۲۷۹) را که به نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری اشاره دارد و آیه (تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا) (قصص/۸۳) که به مطرود بودن سلطه‌جویی و برتری خواهی در روی زمین می‌پردازد نادیده انگاشته است.

می‌توان نتیجه گرفت دال‌های خالی زمینه خلق اسطوره‌های جدید را فراهم می‌آورند. از این رو وجه استعاری و اسطوره‌سازی گفتمان داعش در نوید آرمان شهری مبتنی بر برقراری عدالت و سلطه بر جهان تجلی می‌یابد.

مجموع سه مؤلفه دال مرکزی، دال شناور و دال خالی و ارتباط میان آنها بدین صورت بیان

می‌شود:

۴-۱۰. برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی

این دو مفهوم مرتبط با مفهوم ضد و غیر هستند. به اعتقاد لاکلا و موف، هر گفتمانی تلاش می‌کند با برجسته کردن نقاط قوت خود و نقاط ضعف رقیب و با حاشیه راندن نقاط ضعف خود و نقاط قوت رقیب، دال‌های مد نظر خویش را برجسته‌سازی کند (Laclau and Mouffe, : 28). تلاش این دو نظریه‌پرداز بر این است که جامعه را با پرکردن محتوایی عینی به عنوان یک کل واحد تعریف کنند. گروه داعش با جهان خارج از خود به مثابه یک کل منسجم گفت‌وگو نمی‌کند. کفر، ارتداد و دشمن مشخصه‌هایی هستند که به صورت تقریبی برای «دیگری» به کار

می‌روند (قاسمی، ۱۳۹۴: ۱۱۱). این مسأله در نظریه تحلیل گفتمانی لاکلا و موف تحت عنوان رابطه بین گفتمانی یا رابطه بین «خود / من / درون گروهی» و «دیگری / آنها / برون گروهی» تعریف شده است.

دولت به ظاهر اسلامی داعش با برجسته کردن خود به عنوان اسلام‌گرایان واقعی درصدد به حاشیه راندن گفتمان رقیب (مسیحیان، یهودی‌ها و ایزدی‌های عراق) و عدم مصالحه با آنهاست: «أی کافر سواء كان صليبية أو يهودية أو يزيدية له فرصة النجاة بأن يتلو الشهادتين» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۱۵۱). در این نمونه داعش معتقد است هیچ دینی جز اسلام نباید باشد. داعش اساساً شیعیان، مسیحی‌ها، یهودی‌ها، ایزدی‌ها را به عنوان «دیگری» بازنمایی کرده است. در این نقطه، باز هم مخاطب به دال مرکزی (خلافت اسلامی) می‌رسد که داعش قصد برجسته‌سازی آن را دارد.

«سمع أهالي سنجار أصوات قصف عنيف لم يسمعوها مثله في أية حرب سابقة عاشوها. فرکوا عيونهم وهم في غاية الحيرة والتأرجح بين الصحو والنوم. وصلت أصوات القصف هذه المرة حتى قرية حليقي المعزولة عن كل ما يجري ... نظروا كلهم إليه فقال: داعش وصلوا إلى قضاء سنجار وبعض الناس هربوا إلى الجبال» (میخائیل، ۲۰۲۰: ۱۴۴ و ۱۴۵); داعش، جهت احقاق حق خود و (ظاهراً) به نمایندگی از اهل سنت، با حمله غافلگیرانه به سنجار و کشتن و آواره کردن ایزدی‌ها، آن‌ها را به حاشیه راندند تا همچون گذشته ارتش مستقل نداشته و با متفرق ساختن، نسل‌کشی دسته‌جمعی آنان قدرت ایشان را زده و اسباب سلطه خویش را فراهم سازند.

۵. نتیجه

در این پژوهش رمان «وشم الطائر» از دیدگاه تحلیل گفتمان انتقادی بر اساس نظریه لاکلا و موف بررسی و نتایج زیر حاصل شد:

– این رمان که در زمره رمان‌های رئالیستی شمرده می‌شود گفتمان داعش را به خوبی مطرح و ایدئولوژی این گروه را با مصداق‌های متعدد بیان کرده است. در حقیقت نشانه‌های موجود در رمان تحت تأثیر نظام‌های نشانه‌ای حاکم بر جامعه‌ای است که رمان در آن نوشته شده است. مضامین به کار رفته در رمان در باب ماهیت گروه داعش و تشریح گفتمان آن با مؤلفه‌ها و مفاهیمی که این گروه از خود در مجلات و رسانه‌ها عنوان کرده‌اند تطابق دارد.

– مبنای سیاسی داعش که بر پذیرش «خود» (برجسته‌سازی) و نفی «دیگری» (حاشیه رانی مسیحیان، یهودی‌ها، ایزدی‌های عراق) استوار است هر فرد، گروه یا سازمانی را که در راستای ایدئولوژی ایشان نباشد به حاشیه رانده و متهم به تمرد و عصیان می‌کند. سازمان داعش، سازمانی عقیدتی بنا شده بر اندیشه و اعتقادات تکفیری است که برای مواجهه با این سازمان در کنار جنگ رو در رو باید به مقابله با نظام اندیشگانی آنان پرداخت.

– عضویت در گروه تروریستی داعش و تحمل فشارهای درون آن منجر می‌شود تا اعضا کنش‌گری‌های خشونت‌آمیز خود را عادلانه بیان‌کنند و به فهم ناصحیح از واقعیت برسند.

– از منظر داعش تنها راه برون رفت مسلمانان از مشکلات، برپایی خلافت اسلامی فقط توسط اعضا و رهبران خود و بر اساس ایدئولوژی‌های اسلام داعشی و جامعه آرمانی موعود آنها است. این گروه آرمان شهری را بشارت می‌دهد که در آن جهان‌بینی اسلامی بر اساس اسلام راستین و تزکیه یافته استوار بوده و تنها راه تحقق آن استفاده از قدرت شمشیر است.

– به منظور تحقق یافتن دال مرکزی گفتمان داعش که برقراری «خلافت اسلامی» است دال‌های شناور (جهاد، تکفیر «دیگری»، شریعت، هجرت) به مفصل‌بندی آن کمک کرده تا دال خالی این گفتمان (برقراری عدالت، مساوات و کرامت و سلطه بر جهان) که وجه استعاری و اسطوره‌سازی آن نیز است تحقق یابد.

– داعش در بینش ایدئولوژیک خود بر برداشت‌هایی تکیه می‌کند که مدرنیته را در هم می‌آمیزد. این «دولت اسلامی» را می‌توان زیرگونه دولت‌های توتالیتر برشمرد که با استفاده از قدرت و ایجاد وحشت در جامعه، تمامی زیرساخت‌های آموزشی، فرهنگی، قضایی، نظامی، دینی و سیاسی را بر میراث سیاسی و اداری اسلام و تاریخ شکل داده است.

– وجه اشتراک داعش با جنبش‌های پیش از خود در «وعده به پیروزی یا شهادت»، «ایمان و باور به گروه»، «تقویت روح برادرانه میان اعضای فراملیتی» تجلی می‌یابد و وجه تمایز آن استفاده از سبک «پروپاگاندا» در تبلیغات و تغییر در فرم و محتوای گفتمان خویش است.

منابع

قرآن کریم.

أبو أحمد، حامد (د.ت)، الخطاب والقاری: نظریات التلقی، وتحلیل الخطاب وما بعد الحدائنة، القاهرة، النسر الذهبی للطباعة.

أبو رمان، محمد و حسن أبو هنیة (۲۰۱۷)، عاشقات الشهادة: تشکلات الجهادية النسوية من القاعدة إلى الدولة الإسلامية، عمان: مؤسسة فریدریش ایبرت.

امیدوار، احمد (۱۴۰۰)، «تحلیل گفتمان انتقادی اشعار احلام نصر بر اساس نظریه لاکلا و موفه»، زبان و ادبیات عربی، دوره سیزدهم، شماره ۲ (پیاپی ۲۵)، تابستان ۱۴۰۰، صص: ۷۸-۱۰۳.

آقا گل‌زاده، فردوس (۱۳۹۴)، تحلیل گفتمان انتقادی، چاپ سوم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳)، گفتمان، یادگفتمان و سیاست، تهران، موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

حسینی‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۳)، «نظریه گفتمان و تحلیل سیاسی»، مجله علوم سیاسی، شماره ۲۸، صص ۱۸۱-۲۱۲.

خالقی بایگی، عزیز و همکاران (۱۳۹۸)، «نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری در آیات ۲۷۹ بقره، ۱۴۱ نساء و ۸۳ قصص»، آموزه‌های قرآنی، دوره ۱۶، شماره ۳، صص ۱۵۵-۱۸۰.

خلجی، عباس (۱۳۸۶)، ناسازه‌های نظری و ناکامی سیاسی گفتمان اصلاح‌طلبی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)، رساله دکتری دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.

خورشا، صادق و نرجس توحیدی فر (۱۳۹۹)، «فرآیند به‌کارگیری نقاب برای اسطوره‌سازی در تحلیل گفتمان لاکلا و موف(در قصیده «خروج رأس الحسین من المدن الخائنة» از قاسم حداد)»، پژوهش‌نامه نقد ادب عربی، شماره ۲۰، صص: ۹۹-۱۲۰.

دکم‌جیان، ریچارد هرابر (۱۳۷۷)، اسلام در انقلاب: جنبش‌های اسلامی معاصر در جهان عرب، ترجمه حمید احمدی، تهران، کیهان.

- سجودی، فرزانه و فاطمه احمدی (۱۳۸۸)، «تحلیل انتقادی گفتمان فیلم روسری آبی»، پژوهشنامه فرهنگستان هنر، شماره ۱۲، صص ۱۱۲-۱۲۸.
- سلیمان، نبیل (۱۹۸۵)، أسئلة الواقعية والالتزام، سوريا: دار الحوار للنشر والتوزيع.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۵)، تجزیه و تحلیل نشانه - معنا شناختی گفتمان، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- صالحی نجف‌آبادی، عباس و علیرضا رضایی (۱۳۸۸)، «مبانی جنبش‌های اسلام‌گرایانه: نظریات و دیدگاه‌ها»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال دوم، شماره ۵، صص ۸۳-۱۰۴.
- صدرایی، رقیه و معصومه صادقی (۱۳۹۷)، «تحلیل گفتمان ناسیونالیستی در مجموعه اشعار احمد شاملو (بر مبنای نظریه تحلیل گفتمانی لاکلا و موفه)»، متن پژوهی ادبی، سال ۲۲، شماره ۷۵، صص: ۱۷۵-۲۰۶.
- عضدانلو، حمید (۱۳۸۰)، گفتمان و جامعه: تهران، نشر نی.
- عطوان، عبدالباری (۲۰۱۵)، الدولة الإسلامية: الجذور، التوحش، المستقبل، بیروت، دار الساقی.
- فاضلی، محمد (۱۳۸۳)، «گفتمان و تحلیل گفتمان انتقادی»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، سال چهارم، شماره چهاردهم، صص ۸۱-۱۰۷.
- قاسمی، فائزه (۱۳۹۴)، ساخت تشیع به عنوان خصم در گفتمان داعش، رساله دکتری دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.
- محمدی، عادل (۱۳۹۶)، منظورشناسی زبان و تحلیل گفتمان، تهران، روش شناسان.
- مک دائل، دایان (۱۳۸۰)، مقدمه‌ای بر نظریه گفتمان، ترجمه حسینعلی نوذری، تهران، فرهنگ گفتمان.
- میخائیل، دنیا (۲۰۲۰)، وشم الطائر، بیروت، دار الرافدین.
- الهاشمی، هشام (۲۰۱۵)، عالم داعش من النشأة إلى اعلان الخلافة، لندن، دار الحکمة.
- یار محمدی، لطف‌الله (۱۳۷۲)، ویژگی‌های گفتمانی نوشته علمی، مجموعه شانزده مقاله در زبان‌شناسی کاربردی و ترجمه، شیراز: نوید، صص: ۲۶۱-۲۷۶.

The Holy Quran. [In Arabic].

Abu Ahmed, Hamed (D.T.), Discourse and the reader - reception theories - discourse analysis - and postmodernism, Cairo, Al-Nasser al-Dahhabi for Printing. [In Arabic].

Abu Rumman, Muhammad and Hassan Abu Haniyeh (2017), Martyrdom Lovers: Forms of Feminist Jihadism from Al-Qaeda to the Islamic State, Amman: Friedrich Ebert Foundation. [In Arabic].

Adwan, Abdel Bary (2015), Al-dawla' al-islamiyya' : al-ğudūr... al-tawaħħuš... al-mustaqbal, Beirut, Dar al-Saqi. [In Arabic].

Aghagolzadeh Ferdows (2014), Critical Discourse Analysis, Third edition, Tehran, elmifarhangi. [In Persian].

Al-Hashimi, Hisham (2015), The world of ISIS from its inception to the declaration of the caliphate, London, Dar Al-Hikmah. [In Arabic].

Azdanlou, Hamid (2010), discourse and society; Tehran, Ney Publishing. [In Persian].

Dekmejian, Richard Hrair (1998), Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World, translated by Hamid Ahmadi, Tehran, Kayhan. [In Persian].

Fazeli, Mohammad (2014), "Discourse and Critical Discourse Analysis", Journal of Humanities and Social Sciences, 4th year, No.14, pp. 81-107. [In Persian].

- Ghasemi, Faezeh (2014), Constructing Shiism as an enemy in the discourse of ISIS, PhD thesis, Faculty of Law and Political Science, University of Tehranm. [In Persian].
- Hosseinizadeh, Mohammad Ali (2004), "Discourse theory and political analysis". Journal of Political Science, No. 28, pp.181-212, [In Persian.]
<https://dunyamikhailpoet.com/>
- Khalaji, Abbas (2007), theoretical inconsistencies and political failure of the reformist discourse (1997-2005), PhD thesis, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran.[In Persian.]
- Khaleghi Baygi, Aziz & Other (2018), "Negation of domination and acceptance of domination in verses 279 of Al-Baqarah, 141 of An-Nisa and 83 of Al-Qasas", Quranic Teachings, Volume 16, Number 30, pp. 155-180. [In Persian].
- Khursha, Sadegh & Narjes, Tohidifar (2021), "The Process of Employing Mask to Mythologize in Laclau and Mauffe's Discourse Analysis (in Qassim Haddad's The exit of Hussein's from the treacherous cities)", Journal of Critique of Arabic Literature, No. 20, pp. 120-99. [In Persian].
- Laclau E & Mouffe, C (1993), Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics , London, Verso.
- McDonnell, Diane (2008), Theories of discourse: an introduction, translated by Hossein Ali Nozri, Tehran: Discourse Culture. [In Persian].
- Mikhail, Dunya (2020), The Bird Tattoo, Beirut, Dar al-Rafdin.[In Arabic].
- Mohammadi, Adel (2016), Pragmatics and Discourse Analysis, Tehran, Sociologists Publications,Raveshshenasan.[In Persian].
- Omidvar, Ahmad (2021), "Critical Discourse Analysis of Ahlam Nasr's Poems using Laclau and Mouffe' Theory", Journal of Arabic Language & Literature, Vol. 13, No.2 Serial Number. 25, pp: 78-103. [In Persia].
- Sadraie, Roqaye & Masoome, Sadeghi (2017), "Analysis of nationalist discourse in Ahmad Shamlou's collection of poems (based on Laclau and Mauffe's Discourse Analysis) ", Literary Text Research,Year 22, No. 75, pp. 175-206. [In Persian].
- Sajjodi, Farzan and Fatemeh Ahmadi (2008), "Critical analysis of the discourse of the Blue The Blue-Veiled Movie", Research journal of the Iranian Academy of Arts. No. 12, pp. 112-128.[In Persian].
- Salehi Najafabadi, Abbas and Alireza Rezaei (2008), "The Basics of Islamist Movements: Ideas and Perspectives", Political Studies Quarterly, second year, No. 5, pp.83-104.[In Persian].
- Shairi, Hamid Reza .Analyse sémiotique du discours. Tehran.samt.[In Persian].
- Suleiman, Nabil (1985). Questions of Realism and Commitment, Syria: Dar Al-Hiwar for Publishing and Distribution.[In Persian].
- Tajik, Mohammad Reza (2013), Discourse, Anti-Discourse and Politics, Tehran, Institute of Research and Development of Human Sciences, [In Persian].
- Yar Mohammadi, Lotfollah (1993), discourse characteristics of scientific writing, a collection of sixteen articles in applied linguistics and translation, Shiraz: Navid, pp: 261-276. [In Persian].